

Şark'ta Ömrünü İlme Adayan Bir Fakih: Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî, Hayatı, Eserleri, Fıkhî Kişiliği, Tesirleri

Mehmet CENGİZ¹

Öz

Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî, Diyarbakır ili Merkez Sur ilçesine bağlı Şemâmî köyünde kurduğu medresesinde tam 54 yıl müderrislik yaparak din-i mübin-i İslâm'a hizmet etti. Gençliğinden vefatına kadar, büyük bir özveriyle ve kesintisiz bir şekilde sürdürdüğü bu tedris faaliyetleri neticesinde ilmiyle ve edebiyatla maruf yüzlerce İslâm âlimi yetiştirdi. Samimiyet, istikrar, sevgi, ilgi, disiplin gibi ilkeleri başarılı bir şekilde uygulayan Molla Abdüllatif'in ismi böylece şark bölgesindeki medrese geleneği içinde markalaştı. Başta fıkıh/fıkıh usûlü ilmi olmak üzere İslâmî tüm ilimlerde büyük bir âlim olan Molla Abdüllatif'in fıkıh tedrisinde fıkhî mezhepleri dikkate alan karma bir usulü benimsemesi ve fıkıhın birçok meselesini tatbikî/uygulamalı olarak talebelerine öğretme tekniğini uygulaması dönemin medrese geleneği içinde büyük bir ilgiyle karşılandı. Özellikle fıkıhta sahip olduğu ilminin derinliği ve kuşatıcılığı; ayrıca fıkıh öğretme ve fetva verme metodolojisinin farklılığı sebebiyle Molla Abdüllatif, çağdaşı olduğu âlimler arasında kadâ/hüküm açısından otorite kabul edildi. Bu makalemiz, Seyda Molla Abdüllatif'in fıkıh ilmini öğretme ve fetva verme metodolojisi özelinde fıkhî kişiliğini tespit ve analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Abdüllatif, Tedris, Fetva, Metodoloji, Şemâmî.

Cengiz, Mehmet. (2023). "Şark'ta Ömrünü İlme Adayan Bir Fakih: Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî, Hayatı, Eserleri, Fıkhî Kişiliği, Tesirleri". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (2023), 621-645.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1298171>

Geliş Tarihi	17.05.2023
Kabul Tarihi	26.09.2023
Yayın Tarihi	30.09.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Şırnak, Türkiye, mehmetcengizfakih@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1341-6553

A Faqih Who Devoted His Life to Knowledge in the East: Sayda Mullah Abdullatif al-Shamami, His Life, Works, Jurisprudential Perspective, and Influences

Mehmet CENGİZ²

Abstract

Sayda Mullah Abdullatif al-Shamami was in the service of Islam as a teacher for 54 years in Shamami, Sur, Diyarbakır. His lifelong diligence and continuous teaching efforts raised many Islamic scholars known for their knowledge and decency. His successful representation of sincerity, steadfastness, love, care, and self-discipline made his name a signature in the madrasah tradition in the eastern region. His adoption of a combined method considering the fiqh sects in the teaching of fiqh and his applied method of teaching many of the issues in fiqh to his students was met with great interest within the madrasah tradition of the time. He was regarded by his contemporaries as an authority on qada/judgment because of his deep and comprehensive knowledge, especially in fiqh, and his distinctive method of teaching fiqh and issuing fatwas. This article aims to identify and analyze his jurisprudential characteristics in terms of his methodology of teaching the science of fiqh and issuing fatwas.

Keywords: Fiqh, Abdullatif, Teaching, Fatwa, Methodology, Shamami.

Cengiz, Mehmet. (2023), "A Faqih Who Devoted His Life to Knowledge in the East: Sayda Mullah Abdullatif al-Shamami, His Life, Works, Jurisprudential Perspective, and Influences", *Turkey Journal of Theological Studies*, 7/3 (2023), 621-645.

<https://doi.org/10.32711/tiad.1298171>

Date of Submission	17.05.2023
Date of Acceptance	26.09.2023
Date of Publication	30.09.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

² Asst. Prof., Şırnak University, Faculty of Theology Department of Islamic Law, Şırnak, Turkey, mehmetcengizfakih@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1341-6553

Giriş

Şemâmî'de kurduğu medresesinde yarım asrı aşan zaman diliminde müderrislik yapan Seyda Molla Abdüllatif, şark medrese geleneğinde şer'î ilimler açısından, özellikle de sarf/nahiv ve fıkıh ilimleri açısından otorite bir âlim olarak kabul edilmiştir. Molla Abdüllatif'i ağırlıklı olarak fikhî kişiliği özelinde ele alan bu çalışmamız; hayatı, eserleri, fikhî kişiliği, tesirleri olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır. Onun el yazısıyla yazdığı bazı fetvaları, şiirleri başta olmak üzere ailesiyle ve talebeleriyle birebir gerçekleştirdiğimiz mülakatlar çalışmamızın aslı kaynaklarını oluşturmaktadır. Molla Abdüllatif ile ilgili olarak şu zamana kadar biri makale diğeri de yüksek lisans tezi olmak üzere iki akademik çalışma yapılmıştır.³ Bu çalışmalarda onun hayatı ve sarf ilmindeki yeri merkeze alınmıştır. Bizim çalışmamız, Molla Abdüllatif'in fikhî kişiliği merkezli olması yönüyle diğer çalışmalardan farklı bir mahiyet arz etmektedir. Ayrıca çalışmamızda onun özellikle Şemâmî'de medresesini kurmadan önceki hayatıyla ve uzun bir zaman dilimini kapsayan tahsil süreciyle ilgili detaylara dair daha bütüncül tespitler bulunmaktadır.

1. Hayatı

1. 1. Doğumu-Ailesi-Tahsili-Resmî Görevi

Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî, aslen Muş iline bağlı Çatbaşı (Mığakom) köyü seyyidlerinden âlim/sûfî bir ailenin çocuğu olarak 1924 yılında Diyarbakır iline bağlı Kulp ilçesinin Aşağı Polat (Dalita Jêrin) köyüne bağlı Mala Fekiyê Pirê mezrasında doğmuştur. Tarihte nüfus kütüğü açısından bu mezranın ve bağlı bulunduğu köyün, altı-yedi mezraya sahip büyük bir yerleşim yeri olan Bağcılar (Hacana) köyüne bağlı olduğu ifade edilmektedir. Rivayete göre Molla Abdüllatif'in ailesi; dedesi veya dedesinin babası zamanında Muş'a bağlı Mığakom'dan önce Kulp'a bağlı Dalita Jêrin köyüne gelmişlerdir, ancak daha sonra buradan Silvan'a bağlı Akçayır (Mêrgevaş) köyüne giden aile, kısa bir süre sonra tekrar Kulp'a bağlı Mala Fekiyê Pirê köyüne, buradan yine Kulp'a bağlı Gazê köyüne gelmişler ve son olarak tekrar Mala Fekiyê Pirê köyüne gelip buraya yerleşmişlerdir. Yine rivayete göre Molla Abdüllatif'in imam olarak görev yapan ve âlim bir zat olan dedesi (babasının babası) Molla Cum'a, Mêrgevaş köyünde görev yaptığı sırada köye saldıran eşkıyaya karşı köyü/köy halkını müdafaa ederken eşkıyanın kurşununa hedef olup şehit düşmüştür ve orada defnedilmiştir. Molla Cum'a'nın babasının adı Ali'dir. Ali'nin babasının adı ise Muhammed'dir. Molla Abdüllatif'in dedesi olan Molla Cum'a'nın ninesinin veya Molla Cum'a'nın babasının ninesinin ismi Pira Elif'tir (Elif Nene) ki bu kadın keşf-kerâmât sahibi salih/mücahide bir kadındır. Aile içinde bu hatunun destansı kahramanlık hikayeleri meşhurdur. Molla Abdüllatif'in babası Ömer, Şeyh Şemseddin-i Bokarkî tarikatna samimi bir şekilde bağlı sûfî bir zattır. Annesi Fatma ise molla ailesiyle meşhur bir aileye mensup olup Kulp'a bağlı Kamışlı (Zilek) köyündendir. Molla Abdüllatif'in hem annesinin hem babasının mezarları Mala Fekiyê Pirê ile Delka köyleri arasında yer alan Banî Horî'dedir. Molla Abdüllatif, biri erkek, üçü kız olan kardeşlerinin en büyüğüdür.⁴

"Ben küçüktüm, tahmini olarak on bir yaşındaydım, bir evin yanından geçtim, içerde Kur'ân

³ Bk. Faruk Kazan, "Seyda Molla Abdüllatif Şemâmî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği", *Kadim Akademi SBD* 2/1 (2018); Yunus Atlı, *Molla Abdüllatif Şemâmî'nin Hayatı ve Sarf İlmindeki Yeri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 05 Mayıs 2022.

okunuyordu, etkilendim, kalbime ilim sevgisi düştü, fakih olmaya karar verdim, evden ayrıldım, ilim hayatım böyle başladı...⁵ diyerek ilim yolculuğuna başlama hikayesinden bahseden Seyda Molla Abdüllatif, babası Süfi Ömer'in de büyük arzusu ve desteğiyle ilk medrese eğitimine Mala Fekiyê Pirê/Malê Hesê köyünde Çalê Receb'in babası Molla Mustafa'nın yanında okuyarak başladı. Elifbâ'yı üç günde bitiren Molla Abdüllatif, daha sonra ders arkadaşları olan Ali ve Recep ile birlikte Hacana'ya bağlı 'Aliya mezrasında bulunan Molla Ramazan'ın yanına, oradan da Delka mezrasına gitti. Onun tahsildeki bu ilk deneyimi, başka bir köye gidip dersini aldıktan sonra kendi köyüne geri dönmesi şeklinde gerçekleşti. Molla Abdüllatif, ders arkadaşlarıyla birlikte ilim tahsili için Delka köyüne gittikleri bir günde köpeklerin saldırısına uğrayınca önce Kulp'un Barın (Barin) köyüne, oradan da Uygur (Havingê) köyüne gittiler. Ders arkadaşlarıyla birlikte daha sonra Silvan'a bağlı Boyunlu (Boşat) köyüne giden Molla Abdüllatif, böylece ailesinin bulunduğu yerleşim yerinin dışındaki ilk tahsiline başlamış oldu. Boşat köyündeki Kümsor medresesinde bir müddet okuduğunu, fakat bu medresenin çok ürkütücü olduğunu aktaran Molla Abdüllatif, ders arkadaşlarıyla birlikte oradan Silvan'a bağlı Kayadere (Ferhendê) köyündeki Molla Yahya'nın medresesine gittiler, ancak ders arkadaşları olan Ali ve Recep dönemin kıtlık/açlık gibi olumsuz şartları nedeniyle okumayı terk edip evlerine geri döndüler. En ağır şartlarda bile ilim tahsilinden taviz vermeyen ve ilmi nur olarak kabul eden Molla Abdüllatif, yoluna yalnız devam etti. Önce Silvan'ın Gündüz (Bilbil) köyünde bulunan Molla Abdullah'ın medresesine giden ve orada iki ay okuyan Molla Abdüllatif, sırasıyla Silvan'a bağlı Üçbasamak (Zıncın), Susuz ('Adşa), Eskiköy (Pireğala) ve Sulubağ (Huseyna) köylerine gitti ve her bir köyde yaklaşık iki/üç ay kaldı. Daha sonra Bismil'in Serçeler (Şıdada) köyünde bulunan Molla İbrahim-i Meczûb medresesine giden, ancak kıtlık/açlık nedeniyle orada okuyan on üç talebenin tümünün medreyi terk ettiklerini ve talebe olarak sadece kendisinin kaldığını belirten Molla Abdüllatif bu köyde bir müddet kaldıktan sonra, Bismil'e bağlı Babahaki (Babağaki) köyünde bulunan Molla Abdüssamed'in medresesine gitti, bir süre sonra ise Bismil'in Başköy (Başko) köyünde bulunan Molla İbrahim-i Bellî'nin medresesine gidip orada tahsiline devam etti. Ebü's-Senâ Ahmed b. Muhammed et-Tokâdî/es-Sivâsî'nin (ö. 1006/1597) telif ettiği *Hallü'l-Me'âkid*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) telif ettiği *el-Behcettü'l-Merdiyye*, Esîrüddîn Ebherî'ye (ö. 663/1265) ait *İsâğûcî* isimli mantık kitabına Hüsâmeddin Hasan el-Kâtî'nin (ö. 760/1359) yazdığı *şerh* üzerine Muhyeddin Muhammed b. Musa et-Tâlişî el-Kürdî'nin (ö. 885/1480) yazdığı *haşiye*, Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) telif ettiği *Gülistân* gibi medresenin klasik birçok kitabını Molla İbrahim-i Bellî'nin yanında okuyan Molla Abdüllatif, gönlüne düştüğü ilim aşkından dolayı askerlik görevini sürekli erteletti, ancak Kulp'a gittiği bir günde yakalandı ve askerliğe sevk edildi. İstanbul Hadımköy'de başladığı askerliğini Hakkari Şemdinli'de zor şartlarda tamamlayan Molla Abdüllatif, dönemin ihtiyaçları gereği askerlik süresinin uzatılması nedeniyle tekrar askerliğe çağrıldı ve bu dönemdeki askerlik görevini ise İstanbul Üsküdar'da tamamladı. Dört yıl süren askerlik hizmetinden sonra ilim hayatına geri dönen Molla Abdüllatif'in bundan sonraki medrese serüveni kronolojik olarak tam bilinmese de onun hangi medresede/köyde veya hangi seydanın yanında ilim tahsiline devam ettiği tespitlidir. Buna göre Molla Abdüllatif, askerlik sonrasında Babağaki köyünde bulunan Molla Abdüssamed'in medresesine ikinci defa gitti ve orada uzun bir süre kaldı. Bismil' bağlı Bahçe (Mâra) köyünde bulunan Molla Abdülvahhab-ı Dêrîzbinî'nin yanında bir müddet okuyan Molla Abdüllatif, daha sonra Mâra köyüne gelen Kulp Dımlıya kabilesinden

⁵ Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme, 12 Mayıs 2022.

Molla Hasan'ın yanında bir müddet okudu. Batman'da Molla Hasan Tilmizî'nin yanında tahsiline bir müddet devam eden Molla Abdüllatif, Midyat'ın Acırlı (Dêrîzbin) köyünde bulunan Molla Fahreddin'in yanında ise on beş gün süreyle kaldı ve Ebû Zeyd Abdurrahmân el-Ahdarî'nin (ö. 983/1575) telif ettiği *es-Süllemü'l-Mürevnak* isimli eseri orada okudu. Azim dolu ilim yolculuğunda Suriye'nin Amuda şehrine de zor şartlarda giden Molla Abdüllatif, orada Şâfiîlerin imamı kabul edilen Molla Abdüllatif'in yanında bir müddet okuduktan sonra Türkiye'ye geri döndü. Bismil'in Akbaş (Sergevra) köyünde bulunan Molla Yasin Toprak Yüsrî/Şemî'ye bir süre talebelik yapan Molla Abdüllatif, onun yanında Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Muhtasar'ü-me'ânî* ve Tâcüddîn es-Sübki'ye ait (ö. 771/1370) *Cem'u'l-cevâmi'* adlı esere Celâlüddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yazdığı *şerh'e* Hasan b. Muhammed el-'Attâr (ö. 1250/1834) tarafından yazılan *haşiye* kitaplarını okudu. Molla Abdüllatif'in, yanında okuduğu mühim bir hocası da Molla Selahaddin Kaplan'dır. Molla Abdüssamed'in Babağaki'deki medresesinde tanıştıkları tahmin edilen hoca-talebe ikilisinden Molla Selahaddin, imam ve müderris olarak görev yaptığı Bismil'e bağlı Mullafeyata (Melefeyata) Serçeler (Şıdada), Keberli (Kembeli) köylerine gittiğinde talebesi Molla Abdüllatif'i de yanında götürdü ve ona hocalık yaptı. Molla Abdüllatif, Molla Selahaddin'den hem ders aldı hem de onun diğer talebelerine ders vererek müderrislik yaptı. Nihayet Molla Abdüllatif, ömrünün sonuna dek kesintisiz bir şekilde tedrisat faaliyetlerini yürüttüğü ve hep kendi ismiyle birlikte anıldığı Diyarbakır/Sur'a bağlı Şemâmî köyüne yerleşti ve orada imamlık/müderrislik görevlerini aktif olarak deruhte etmeye başladı. 1954 yılında Şemâmî'de göreve başladıktan sonra bile Bismil'in Bellê (Belli) köyüne giderek üç-dört ay kadar Molla İbrahim el-Bellî'nin yanında ilim tahsiline devam eden Molla Abdüllatif, ondan ilmî icazetini alarak umut, azim ve bereket mahsulü ilim yolculuğunu böylece noktaladı ve Şemâmî'ye geri döndü.⁶ Molla Abdüllatif için artık ilim/medrese geleneğinde kendine özgü bir usule âlim/fakîh yetiştirme serüveni başlamıştı. Onun, Şemâmî'de medresesini kurduğu ve tedrisatı başlattığı tarih olan 1954 yılı ile hastalanıp vefatından birkaç sene önce Diyarbakır merkeze taşındığı tarih olan 2008 yılı dikkate alındığında ortaya çıkan tablo şudur: Molla Abdüllatif, bilfiil ve kesintisiz tam 54 sene, yani yarım asırdan daha fazla bir zaman diliminde müderrislik yaptı, şer'î-şerif'e muvafık yüzlerce İslâm âlimi yetiştirdi ve din-i mübin-i İslâm'a hizmet etti. Molla Abdüllatif, Şemâmî köyünde fahrî olarak başladığı imamlık görevini daha sonra kadroya geçerek resmileştirdi ve bu görevinden emekli oldu. Onun aktardığımız tüm bu ilmî seyahatlerinin gerçekleştiği zamanun/dönemin karakteristik iki temel özelliği bulunmaktadır: Birincisi, bu zamanun maddî anlamda şiddetli bir kıtlığın/açlığın yaşandığı bir zaman olmasıdır. İkincisi de şer'î ilimlerin tahsil edilmesinin dönemin yönetimince baskı altına alındığı bir zaman olmasıdır. Molla Abdüllatif, her iki zorluğa rağmen ilim yolunda samimi, ciddi bir çaba ortaya koyarak ulûmu's-şer'iyye'nin şerefini/üstünlüğünü her şeye öncelidir. Allah Teâlâ da onun, ihlaslı azmi sebebiyle tedrisat hareketini bereketli kıldı ve ilim erbabı içerisinde ona şerefli bir paye lutfetti. Zira "Seyda Molla Abdüllatif-i Şemâmî" ismi anıldığında ilim erbabının ona karşı duyduğu gönülden muhabbet ve hürmet bunun bir ispatıdır.

Seyda Molla Abdüllatif'in kimlikteki asıl adı "Murat"tır. Kembeli köyünde ikamet eden Bahça şeyhlerinden Şeyh Abdülhakim tarafından ismi "Abdüllatif" olarak değiştirilen Molla Abdüllatif, bu tarihten itibaren yeni ismini kullandı ve halk arasında bu ismiyle şöret buldu. Molla Abdüllatif'in soyadı ise "Cengiz"dir. Kendisine lakap/mahlas olarak

⁶ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 05 Mayıs 2022; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme, 08 Mayıs 2022.

fakir, yoksul, muhtaç, bîçare, avare gibi anlamlara gelen *صُعْلُوك* /sü'lûk kelimesini tercih eden Molla Abdüllatif, kendisine ait şahsî kitaplarının girişinde ise kendini şu sıfatla tanımlamıştır: *عبد الملك للمضاف اليه لا للمضاف* Yani, mülk/bu kitap her ne kadar *عبد اللطيف* ed tamlamasındaki muzaf olan abd'e/kul'a/bana ait olsa da hakikatte muzafün ileyh olan el-Latif'e/Allah'a aittir.⁷ Seyda Molla Abdüllatif, Bedüzzaman Said Nûrsî'nin (ö. 1380/1960) talebelerinden âlim bir zât olan ve Türkiye'nin birçok yerinde resmi vaizlik/müftülük görevini yürüttükten sonra emekli olan hocası Molla Selahaddin Kaplan'ın kız kardeşi Fahriye (Aile içinde Anamezın, halk içinde Hacıhali/Hacıana olarak bilinir) ile evlendi. Çiftin evliliklerinden altısı erkek, beşi kız olmak üzere toplam on bir çocukları dünyaya geldi. Erkek çocuklarından Muhammed Nesih, Abdülbaki, Muhammed Sıddık (Ahmet) küçük yaşlarda vefat ettiler. Molla Abdüllatif'in, hocası Selahaddin Kaplan'ın bir oğluyla evli olan Vildan isimli kızı da Nurullah isimli tek çocuğunu -geride bırakarak- doğumu esnasında vefat etti. Molla Abdüllatif'in hayatta olan erkek/kız çocukları şunlardır: Abdurrahim, Abdullah, Ramazan, Naime, Gevher, Şükran, Fatma.⁸

1. 2. Hocaları-Talebeleri

İlim yolculuğunda birçok medreseye uğrayan ve medrese geleneğinde söz sahibi olan meşhur birkaç seydadan çeşitli zamanlarda farklı ilimlerde dersler alarak şer'î ilimlerdeki tahsilini üstün bir dereceyle tamamlayan Seyda Molla Abdüllatif'in ders aldığı önde gelen hocaları şunlardır: Molla Yahya Ferhendî, Molla Abdüssamed Ferhendî, Molla Yasin Toprak Yüsrî/Şemî, Molla Selahaddin Kaplan ve Molla İbrahim el-Bellî. Az bir müddet Molla Sabri Kozlukî'den de ders alan Molla Abdüllatif'in, samimiyet ve muhabbete dayalı dostluk ilişkisi içinde bulunduğu ve aynı zamanda kendisinden biraz ders aldığı hocası ise Diyarbakır il müftüsü Molla Salih Tanrıverdi'dir.⁹

Seyda Molla Abdüllatif, 1954 yılından 2008 yılına dek kesintisiz bir şekilde sürdürdüğü Şemâmî medresesinde 1.000 (bin)'e yakın talebe yetiştirdi. Bu talebelerden az bir kısmı, onun yanında bir müddet okuyup başka medreselere gidenlerden oluşurken, çoğunluğu teşkil eden kısmı ise ya başka medreselerden gelip onun medresesinde tahsillerini tamamlayarak ondan icazet almışlar ya da tahsil hayatının başından sonuna dek ondan hiç ayrılmayarak ilimlerini tamamlamışlar ve ondan icazet almışlardır. Seyda Molla Abdüllatif'in örnek kabilinden sadece ilk dönem talebelerinden birkaçını burada zikredeceğiz: Molla Cemil (Bismil), Molla Osman (Malatya), Molla Durmuş (Kahramanmaraş), Molla Dursun (Çorum), Molla Abdülkerim (Mazıdağ), Molla Hasan Çelik (Bismil), Molla İhsan Cengiz (Diyarbakır), Seyyid Fevzeddin Erol (Adıyaman), Seyyid Muhammed Saki Erol (Adıyaman), Seyyid Abdülğani Erol (Adıyaman), Molla Abdurrahim Cengiz (Diyarbakır), Şeyh Seyyid (Bismil), Molla Metin (Silvan), Molla Abdullah (Sur), Molla Nevzat (Malatya), Molla Tahir Torî (Mardin), Molla Hadi (Silvan), Molla Yusuf (Cizre), Molla Muhammed Şerif (Elazığ).¹⁰

1. 3. Ferdî-İctimaî-Tasavvufî Kişiliği

⁷ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 05 Mayıs 2022; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme, 08 Mayıs 2022.

⁸ Fahriye Cengiz, Kişisel Görüşme, 21 Temmuz 2022; Naime Cengiz, Kişisel Görüşme, 23 Temmuz 2022; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme, 21 Eylül 2022.

⁹ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 08 Haziran 2022.

¹⁰ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 05 Mayıs 2022; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme, 08 Mayıs 2022; Kazan, "Seyda Molla Abdüllatif Şemâmî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği", 17; Atlı, *Molla Abdüllatif Şemâmî'nin Hayatı ve Sarf İlimindeki Yeri*, 20-21.

Seyda Molla Abdüllatif, çok yönlü ve samimi bir kişiliğe sahipti. Daha açık bir ifadeyle o, Allah'a ubudiyette sâlih bir kuldu, ömrünü İslâm şeriatı üzerinde insan yetiştirmeye vakfetmiş yılmaz bir davetçiydi, medresede güçlü bir âlimdi/hikmetli bir şairdi, halk arasında sözüne başvurulmuş nüfuzlu bir otoriteydi, aile içinde merhametli bir babaydı ve çocuklara kasideler söyleyerek onları hoşnut eden zarif bir gönüldü. Tedrisat, fetva ve toplumda ortaya çıkan tartışmalı meselelerde hüküm verme dışında genelde suskun bir kişiliğe sahip olan ve bu haliyle de muhataplarını derinden etkileyen Molla Abdüllatif, kendisine suskunluğunun sebebi sorulduğunda ise şu şiirle cevap verirdi:¹¹

نعيش في زمن زمن الفتنة والسكوت لذا ابتعدنا عن السياسة وأزمننا البيوت
 زمن يري فيه الحق باطلا والباطل حقا لذا اعتصمنا بالرضي بأذن من القوت

“Biz öyle bir zamanda yaşıyoruz ki fitne ve sükût zamanıdır,
 Bundandır siyasetten uzak durmamız ve evlere kapanmamız!
 Öyle bir zamandır ki hak bâtil, bâtil ise hak olarak görülür,
 Bundandır bizim de az bir azığa razı olup tutunmamız!”

Seyda Molla Abdüllatif'in, kendi medresesinde okuyan talebelerinden uymalarını istediği kuralları manzum hale getirdiği metinde meşhur şair Zeynüddin İbnü'l-Verdî'nin (ö. 749/1349) *Lâmîyetü İbni'l-Verdî* olarak bilinen manzum eserinde geçen bazı beyitlerine de yer vermesi kendisinin çok yönlü kişiliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.¹²

Seyda Molla Abdüllatif'in kişiliğinin dikkat çekici taraflarından birisi de onun toplum tarafından hükmüne/fetvasına başvurulmuş otorite kabul edilmesidir. Onun İctimaî hayat açısından etkisi ve etkinliği sadece görev yaptığı Şemâmî köyüyle sınırlı değildi. Molla Abdüllatif, medresesini kurduğu Şemâmî köyü başta olmak üzere hem çevre köylerde hem de bölgede sözüne itibar edilen bir rehber kabul edilirdi. Hem iftâ hem de kadâ/hüküm anlamında derin ilme ve geniş ufka sahip olan Molla Abdüllatif, karmaşık meselelere şer'î açıdan fetva verip onları çözüme kavuşturmaktan tutun da toplumda ortaya çıkan kaotik durumların çözümüne varıncaya kadar içinde yaşadığı çağı okuyan, insanlar arasında barışı sağlayan bir merci idi. Onun muasırı olup onu tanımış veya ona mülâki olmuş birçok âlimin ittifakla dile getirdikleri husus şudur ki Molla Abdüllatif hem kudretli bir âlimdi hem de toplumun dokusunu çok iyi bilen ve toplumu sulh içinde başarılı bir şekilde yöneten mahir bir yöneticiydi.¹³ Fakat bütün bu özelliklerine rağmen o, bilinmek istemezdi, şöhretten nefret ederdi ve takvadan bir parça haline gelmiş ruhunu dünyalık hiçbir şeye esir etmezdi. Molla Abdüllatif, vefat edinceye kadar İslâm'ın vakarını, ilm-i şerif'in izzetini, alicenap ve mütevazi kişiliğini her daim muhafaza etti.

Seyda Molla Abdüllatif'in tasavvufî kişiliği için ise şunları söylemek mümkündür: Molla Abdüllatif, ilim ile amelî ihlas üzere mezceden bir şahsiyetti. Zaten tasavvufun temelinde ilim, amel ve ihlas değerlerinin birleşmesi vardır.¹⁴ Bu yönüyle meseleye bakıldığında

¹¹ Yusuf Çalışkan, Kişisel Görüşme, 27 Haziran 2022; Kazan, “Seyda Molla Abdüllatif Şemâmî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği”, 19.

¹² Bahsi geçen beyitler için bk. Salâhuddîn ez-Zemâkî, 'Avnu'l-Etfâl Şerhu Lâmiyeti İbni'l-Verdî (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 44-141.

¹³ Abdurrahim Cengiz, Kişisel Görüşme, 25 Haziran 2022; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme, 26 Haziran 2022; Yusuf Çalışkan, Kişisel Görüşme, 27 Haziran 2022; Bahaüddin Genç, Kişisel Görüşme, 05 Temmuz 2022.

¹⁴ Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Raodatü't-tâlibîn ve 'umdetü's-sâlikîn*

Molla Abdüllatif, tasavvufî ruha sahip bir âlimdi. Bu, işin bireysel boyutudur. İşin bir de ekol, yani bir tarikat kurumu olarak tasavvufa bakan tarafı vardır ki rivayete göre Seyda Molla Abdüllatif ile Şeyh Seyda Muhammed Said el-Cezerî (ö. 1388/1968) arasında ciddi bir muhabbet ve dostluk mevcuttu. Bu muhabbetin bir semeresi olarak Molla Abdüllatif, Şeyh Seyda el-Cezerî'ye intisap etti, daha sonra ise hocası Molla Abdüssamed el-Ferhendî'nin vasıtasıyla Menzil şeyhi Seyyid Abdülhakîm el-Hüseynî (el-Bilvânîsî)'ye (ö. 1392/1972) intisap etti. Seyyid Abdülhakîm'in vefatından sonra oğlu Şeyh Muhammed Raşid el-Hüseynî'ye (ö. 1414/1993) de intisap eden¹⁵ Molla Abdüllatif ile ilgili önemli şu hususu belirtmek lazımdır ki Molla Abdüllatif, her iki tarikat silsilesinden de kendisine halifelik verildiği/sunulduğu halde tasavvufu bireysel alanda derin ve samimi bir şekilde yaşamakla yetinmeyi tercih etti. Başka bir ifadeyle o, tarikat ve medrese geleneği ikilisini kurumsal olarak birlikte sürdürmeyi tercih etmeyip bunun yerine tasavvuf/tarikat geleneğini ferdî olarak yaşamayı, ilim/medrese geleneğini ise kurumsal olarak sürdürmeyi tercih eden bir yöntem izledi. Molla Abdüllatif ile ilgili aktarılan şu rivayet de onun tedrisatı tarikata önceleyip birinci derecede kabul ettiğini göstermektedir: "Denilir ki Molla Abdüllatif, tarikat geleneğindeki şeyhler gibi üç kişiyi tevbe ettirdi. Bunlardan birisi olan Hacı Şakir isimli köylüsü tevbesini aldıktan sonra ertesi gün, ona hediye etmek üzere bir koyun getirdi. Getirilen hediye gülümseyerek kabul eden Molla Abdüllatif, bu olay üzerine aile fertlerine şunu söyledi: '*Gördünüz değil mi? İşte şeyhlik böyle bir şeydir!*'"¹⁶ Medrese-tarikat geleneğini birlikte sürdürme düşüncesini zayıf da olsa içinde taşıyan Molla Abdüllatif, bu olaydan sonra yönünü tamamen medreseye çevirdi, tedrisat faaliyetlerini asıl ve tek işi olarak kabul etti ve vefat edinceye kadar da tasavvufu/tarikatı en yalın ve derin haliyle ferdî olarak yaşamaya devam etti. Aslında geniş anlamda İslâm'ı, dar anlamda tasavvufu şahsi dairede takva ve ihlas düsturu üzerinde yaşayan Molla Abdüllatif, makâmât sahibi bir veliydi. Zira o, keramet kabilinden birçok harikulade hadiseye bizzat kaynaklık ettiği gibi, meydana gelen birçok harikulade hadisenin de merkezinde yer aldı. Ancak o, bütünüyle takva ve ihlas abidesi olduğu için keramet türünden kendisinden sadır olan olayları sıradan birer olay olarak görürdü ve etrafındaki insanların da bu harikulade olayları sıradan birer olay olarak görmelerini arzu ederdi. Başka bir ifadeyle o, insanlar nezdine kendisine paye kazandırmaya vesile olan her türlü sözü ve tavrı reddederdi. Bunun için talebelerine bazen şöyle derdi: "*Siz yine bu, keramettir diyeceksiniz değil mi? Hayır, öyle değildir!*"¹⁷

1. 4. Vefatı

Vefatından birkaç yıl önce Parkinson hastalığına yakalanan Seyda Molla Abdüllatif, söz konusu hastalığın meydana getirdiği hareket yavaşlığına rağmen tedris faaliyetlerinden vazgeçmedi. Hasta haliyle bile evi ile medresesi arasında mekik dokumaktan, ders vermekten geri durmayan Molla Abdüllatif, normal zamanlardaki gibi ilmî hizmetlerini sürdürdü, ancak 2005 yılının kışında medresesinden evine doğru giderken hem hastalığın bedeninde meydana getirdiği hareket yavaşlığı hem de buz tutmuş zeminin kayganlığı sebebiyle yere düştü ve kalça (uyluk) kemiği kırıldı, bu nedenle bir ameliyat geçiren ve vefatına kadar geçen zamanı -yürüyemediği için- tekerlekli sandalyede ve yatakta geçiren Molla Abdüllatif, bu hadiseden sonra evinin bir odasını medreseye

(Beyrut: Dâru'n-Nahdatî'l-Hadîse, ts.), 89, 105-107.

¹⁵ Fahriye Cengiz, Kişisel görüşme, 07 Temmuz 2022, İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 09 Temmuz 2022; Abdurrahim Cengiz, Kişisel Görüşme 16 Temmuz 2022, Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme 18 Temmuz 2022.

¹⁶ Ramazan Cengiz, Kişisel Görüşme, 21 Temmuz 2022.

¹⁷ Yusuf Çalışkan, Kişisel Görüşme, 27 Haziran 2022.

çevirdi ve talebelerini medreseden evine çağırarak onlara burada dersler verdi. Gittikçe ilerleyen hastalığı sebebiyle 2008 yılında Diyarbakır il merkezine taşınmak mecburiyetinde kalan Molla Abdüllatif, burada da tedristen vazgeçmedi, çocuklarına ve kendisine gelen talebelerine ders vermeye ve kuvveti nispetinde ilimle amel etmeye devam etti. Onun, Diyarbakır'a yerleşmesinden sonra Şemâmî medresesindeki tedrisat faaliyetleri, geçmiş yıllarında kendisine iki/üç yıl kadar talebelik yapan talebesi Seyyid Bahaüddin Genç tarafından sürdürüldü. Hocalarından Molla Selahaddin Kaplan, Molla Yahya Ferhendî, Molla Sabrî Kozlukî gibi hayatının son yıllarını yatakta hasta olarak geçiren Molla Abdüllatif, 2012 yılında Kurban Bayramı arefesinin bayramın birinci gününe bağlandığı gece sabaha yakın bir vakitte vefat etti ve Refik'i-A'lâ'sına kavuştu. Batman'a bağlı Diktepe (Çincıka) köyünde imam olan ortanca oğlu Molla Abdullah'ın evinde Perşembe günü 25 Ekim 2012'de (10 Zilhicce 1433) vefat eden ve vefatından hemen sonra yüzünün tamamen nurânî ve asûde bir hal aldığı ailesi ve talebeleri tarafından ibretle müşahede edilen Seyda Molla Abdüllatif'in cenaze namazı büyük oğlu Molla Abdurrahim tarafından aynı köyde kıldırıldı ve naaşı, yarım asırdan fazla kalıp imamlık/müderrislik yaptığı Şemâmî köyüne götürülerek oradaki kabristana defnedildi.¹⁸

2. Eserleri

Başta fıkıh/fıkıh usulü olmak üzere İslâmî ilimlerde kudretli bir âlim olan Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî'nin, İslâm'ın temel kaynaklarına rahatlıkla ulaşmak için tedriste sarf, nahiv ve mantık gibi âlet ilimlerine özel bir ihtimam gösterdiği bilinen bir taraftır. Bu yönüyle Molla Abdüllatif, sarf ilmiyle ilgili olarak medrese geleneğinde "*Sarfê Şemâmî*" adıyla meşhur özel bir esere imza attı. Ancak o, sarf ilmiyle ilgili formüllerden oluşan bu eserini yazılı olarak bırakmayı tercih etmedi. Başka bir ifadeyle Molla Abdüllatif'in formülize ettiği sarf ilmi, tedriste şifahî bir yöntem üzerine kurgulanan ve ağızdan ağıza olacak şekilde ezber yoluyla aktarılan bir sisteme sahipti. Sarf bablarının önce tablolar şeklinde toplu olarak öğrenciye belletildiği, daha sonra bunların tek tek çekimlerinin yapıldığı, her bir bapta geçen kuralların sebep/sonuç ilişkisinin dikkate alınarak öğretildiği, sem'iyattan ziyade kıyasa dayanan bir usulün kavratılmaya çalışıldığı Sarfê Şemâmî'de sarf ilmini belleyen talebe, artık bu sahada nerede ve nasıl geçerse geçsin -avcunun avını tanıdığı gibi- kelimeyi derhal kavrayıp tanıyan bir üstada dönüşürdü. Aslında Molla Abdüllatif'in sarf ilmine dair oluşturduğu bu sistemin temel hedefi, talebelere sadece sarf ilmini öğretmek değildir, bilakis o, bu usul ile sarf ilminin felsefesini talebelerine öğretmeyi amaçlamıştır. Zira onun, özellikle sabah namazındaki Kur'ân okumalarından sonra öğrencilerini karşısına alıp onlara "*bu hangi şîğadır (ev çı şîğeye)*" diye kelimenin morfolojik yapısını sorduktan ve sorunun doğru cevabını aldıktan sonra bile bununla yetinmeyip söz konusu kelimeyle ilgili sebep/sonuç ilişkisine dayanan tüm gerekçeleri de onlardan izah etmelerini istemesi temeldeki gayesinin öğrencinin zihninde bir metodoloji oluşturmak olduğunu göstermektedir.¹⁹ Mükemmel bir tarzda öğrettiği sarf ilminin metodolojisiyle ilgili bu eseri sebebiyle Molla Abdüllatif, bölgede tedris faaliyetlerini yürüten tüm âlimlerin takdirini kazandı ve medresesinde

¹⁸ Fahriye Cengiz, Kişisel Görüşme, 18 Haziran 2022, Naime Cengiz, Kişisel Görüşme, 23 Haziran 2022; İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 23 Haziran 2022; Abdurrahim Cengiz, Kişisel Görüşme, 25 Haziran 2022; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme, 18 Temmuz 2022; Ramazan Polat, Kişisel Görüşme, 22 Temmuz 2022.

¹⁹ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 23 Haziran 2022; Kazan, "*Seyda Molla Abdüllatif Şemâmî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği*", 24.

okuyan talebeleri ilmî düzeyi yüksek fakihler/talebeler olarak kabul edildi.

Elbette ki Seyda Molla Abdüllatif'in ilimdeki başarısı sadece bir sahayla sınırlı değildi. Onun, söz sahibi olduğu önemli bir saha da şiir sahasıdır. Özellikle Arapça, Farsça ve Kürtçe şiirde çok iyi kabiliyete sahip olan Molla Abdüllatif, bu yönünü öğrencilerine bazen izhar eder ve şiir kabiliyetine sahip öğrencileriyle müşâere (karşılıklı şiir söyleşi) yöntemine dayalı şiir yarışmalarını tertip ederdi. Onun, şiir yazmadaki kuvvetini gösteren birkaç örnek aşağıda takdim edilmiştir:

او نرانت از نرنام از دزنام از نرنام

او بزرانت از نرنام از دترسم از بپرسم

“Ben biliyorum bilmediğimi O bilmiyor bilmediğimi!

Ben korkuyorum sormaktan O bilir diye bilmediğimi!”²⁰

Molla Abdüllatif'in, dört dildeki (Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe) kelimeleri bir araya getirerek kaleme aldığı muhteşem bir şiiri daha vardır ki kendi medresesinde tahsil gören talebelerin uyması gereken kuralları ihtiva etmektedir. İlme ve ahlaka dair birçok konuyu manzum şekilde yazan Molla Abdüllatif, bu şiirini medresesinin bir köşesinde serlevha olarak asmıştı. Şiirin bir parçası şöyledir:²¹

ليذهب على الرأس وعلى عيني من لم يصل الرواتب القبلية والبعديّة

Her kim kılmazsa farz namazların öncesindeki ve sonrasındaki revâtib sünnetleri,

Gitsin, başım gözüm üstüne!

ومن لم يدرك الجماعة مع جماعتي ليذهب لأن درسه فوق طاقتي

Her kim yetişmezse benim namaz cemaatime,

Gitsin, zira ona ders vermek takatimin üstünde!

ومن لم يجب مؤدّنا ليذهب بلا إدنا

Her kim icabet etmez ise müezzimize,

Gitsin, hem de başvurmadan iznimize!

ومن قرأ ولم يحصل العلم لقليل له إذهب هیچ دورمه

Her kim okuyup da tahsil etmezse ilmi,

Ona denilir ki git, hiç durma!

ومن لم تواضع لرفقائه جدًّا لقليل في حقه اوغوره بكدا

Her kim mütevazi olmazsa arkadaşlarına,

²⁰ Bk. Ekler kısmından Ek-3.

²¹ Bk. Ekler kısmından Ek-4; Molla Abdüllatif'in bir kısım şiirinde benimsediği bu tarzı, onun âlim ve sūfî bir zât olan Ahmed-i Hânî'den (ö. 1119/1707) etkilendiğini göstermektedir. Bilindiği üzere Hânî'nin aşk, ayrılık ve kavuşma temalarını işleyen ve her bir mısraı dört ayrı dilde (Arapça, Farsça, Türkçe, Kürtçe) yazılan “Çârûşe” ismindeki beş rubâîsi, edebî sahada zirve kabul edilmektedir. Bk. M. Sait Özervarlı, “Hânî, Şehy Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 13 Temmuz 2023).

Onun hakkında denilir ki nereye gidersen git, uğurlar ola!

ومن لم يحفظ حدود الشريعة
لقليل في حقه بُرُو إلى طريقة باطلة

Her kim muhafaza etmezse şeriatın sınırlarını,

Onun için denilir ki git (hadi) bâtl yola!

أزال الله عنكم هذه الأفة
كون الجمع في حال الإضافة

Defetsin Allah, sizden tüm belaları (ey talebelerim)!

İzafet halinde düşen cemi/çoğul nûnu gibi!²²

3. Fıkhî kişiliği

3. 1. Fıkıh İlmini Tedris Metodu

Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî'nin fıkıh ilminin tedrisinde gözettiği önemli birçok husus bulunmaktadır. Ancak iki husus vardır ki bunlar onun, diğer ulemâdan ayrılıp kendine has fıkhî kişiliğini ortaya koymasından önemiyet arz etmektedir. Birincisi, Molla Abdüllatif'in fıkıh tedrisinde fıkhî mezhepleri dikkate alan karma bir usulü benimsemesidir. Bundan anlaşılan şudur: Molla Abdüllatif, medresesindeki talebelerine fıkıh dersini verirken öğrencinin tabi olduğu mezhebi dikkate alarak fıkıh kitaplarını tespit eder ve buna göre ders verirdi. Kendi zamanındaki diğer medreselerde pek de yaygın olmayan bu uygulama onun iki önemli özelliğini ortaya koymaktadır: İlki, onun medresesindeki -özellikle ilk dönem- talebe profilinin kozmopolit bir yapıda olmasıdır. Molla Abdüllatif, Türkiye'nin çeşitli illerinden kendisine gelen ve bir kısmı Hanefî bir kısmı da Şâfiî olan talebelerinin tabi olduğu fıkhî mezhepleri dikkate alan bir öğretim programını uygulardı. Diğeri de onun, kendi zamanının kudretli bir Şâfiî âlimi olmasına rağmen mezhep taassubundan uzak durması ve geniş ufka dayalı bir ilmi kişiliğe sahip olmasıdır. Molla Abdüllatif, amelde tabi olduğu Şâfiî mezhebini talebelerine dikte etmeden, onları bağlı buldukları fıkhî mezhepleri dikkate alarak yetiştirirdi. Aşağıda görüleceği üzere Molla Abdüllatif hem Hanefî hem Şâfiî fıkının muteber kaynaklarını esas alarak ve sayısal olarak birden fazla kaynağı/eseri ders okutarak talebelerini fıkıh sahasında kuşatıcı bir şekilde yetiştirmiştir.

Molla Abdüllatif'in Hanefî olan talebelerine okuttuğu furû-i fıkıh kitapları şunlardır:²³

- *Nûrû'l-îdâh ve necâtü'l-ervâh fi'l-fıkhî'l-Hanefî*: Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürübülâlî (ö. 1069/1659). Molla Abdüllatif, Hanefî fakihî Şürübülâlî'nin özlü bir şekilde yazdığı eserini Hanefî fıkına yeni başlayan talebelerine ders olarak okuturdu.

- *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*: Ebü'l-Fadl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1284). Hanefî fakihî Mevsilî'nin mezhepte "mütûn-i erbaa"dan biri olarak kabul edilen *el-Muhtâr* isimli eserine yazdığı *şerh* olan bu eser, Molla Abdüllatif tarafından orta seviyedeki talebelere okutulurdu.

- *Mülteka'l-ebhür*: İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549). Molla

²² Ağırılığını Arapçanın oluşturduğu bu şiirde geçen بُرُو (git) kelimesi Farsçadır, هیچ دورمه (hiç durma) kelimeleri Türkçedir, اوغوره بکدا (gidersen git, uğurlar olsun) kelimeleri ise Kürtçedir.

²³ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 15 Ocak 2023; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme 19 Ocak 2023; Yusuf Çalışkan, Kişisel Görüşme, 25 Mart 2023; Veysi Ezgin, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2023; Seyfullah Karahan, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2023; Abdüssamed Yavuz, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2023; Hasan Yıldız, Kişisel Görüşme, 10 Nisan 2023.

Abdüllatif, Hanefî fakihî Halebî'nin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan eserini üst seviyedeki talebelerine okuturdu.

- *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-ebhur (Dâmâd)*: Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman (Dâmâd Efendi) (ö. 1078/1667). Molla Abdüllatif, Osmanlı âlimi Şeyhîzâde Dâmâd Efendi'nin Halebî'ye ait *Mülteka'l-ebhur* adlı eseri üzerindeki *şerh*ini yine üst seviyedeki talebelerine okuturdu.

- *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr*: Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn (ö. 1252/1836). Molla Abdüllatif, "Timurtaşî'nin (ö. 1004/1596) Hanefî fikhına *dair Tenvîri'l-ebâr* adlı eserine Alâeddin el-Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürri'l-muhtâr* adıyla yaptığı *şerh*in *haşiyesini*"²⁴ ise özellikle kaynak olarak bulundurulmasını Hanefî talebelerinden isterdi.

Molla Abdüllatif'in Şâfiî olan talebelerine okuttuğu furû-i fikh kitapları ise şunlardır:²⁵

- *Ğâyetü'l-İhtisâr (el-Muhtasar/el-Ğâyetu ve't-takrîb/Metnu ebî Şucâ')*: Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed Ebû Şucâ' el-İsfahânî (ö. 488/1095). Molla Abdüllatif, Şâfiî fikhını özetleyen küçük hacimli bu eseri fikh öğrenimine daha yeni başlayan talebelerine okuturdu. Zorunlu tutmamakla beraber talebelerinin bu fikh metnini ezberlemelerini teşvik ederdi.

- *Şerhu İbn Kâsım (Fethü'l-karîbi'l-mücîb fî Şerhi elfâzi't-Takrîb)*: Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Kâsım el-Ğezzî (ö. 918/1513). Molla Abdüllatif, Ebû Şucâ'ın *Ğâyetü'l-İhtisâr* adlı eserinin *şerhi* olan bu eserin mütalaa/müzakere edilmesini talebelerine zorunlu tutardı.

- *Hâşiyetü'l-Bâcûrî 'alâ Şerhi'l-allâmeti İbn Kâsım el-Ğezzî 'alâ metni ebî Şuca'*: İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (ö. 1276/1859). Molla Abdüllatif, "Ebû Şucâ'a ait *et-Takrîb* adlı esere Muhammed b. Kâsım el-Ğezzî tarafından yapılan *Fethu'l-karîb* adlı *şerh*in *haşiyesi*"²⁶ olan bu fikh eserinin mütalaa/müzakere edilmesini talebelerine zorunlu tutardı.

- *Minhâcü't-tâlibîn ve umdetu'l-müttakîn/müftîn*: Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî (ö. 676/1277). Molla Abdüllatif, Şâfiî fakihî Nevevî'nin Şâfiî fakihî Râfiî'ye ait (ö. 623/1226) *el-Muharrer fî furû'i's-Şâfi'iyye* isimli eserini telhis ederek yazdığı bu eserini ezberletecek derecede talebelerine okuturdu. Molla Abdüllatif, İmâm Nevevî'ye ait *Minhâcü't-tâlibîn* metni üzerinde hususiyetle dururdu.

- *Muğnî'l-muhtâc ilâ marifeti me'ânî elfâzi'l-minhâc*: Şemsüddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570). Molla Abdüllatif, İmâm Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eseri üzerine Hatîb eş-Şirbînî'nin yazdığı *şerhi* olan bu eserin baştan sona tümünü (her dört cildini) talebelerine mütalaa/müzakere ettirdi.

- *Î'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi fethi'l-mu'în*: Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şattâ ed-Dimyâtî (ö. 1310/1892). Şâfiî fakihî Melîbârî (ö. 991/1583) *Kurretü'l-'ayn fî mühimmâtî'd-dîn* adlı eserine *Fethu'l-mu'în bi-Şerhi kurretü'l-'ayn* adıyla bir *şerh* yazmıştır. Dimyâtî de bu *şerhe* bir *haşiye* yazmıştır. Molla Abdüllatif, *Î'ânetü't-tâlibîn* ismindeki bu *haşiyeyi* de

²⁴ Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mayıs 2023).

²⁵ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 15 Ocak 2023; Abdurrahim Cengiz, Kişisel Görüşme, 17 Ocak 2023; Yusuf Çalışkan, Kişisel Görüşme, 25 Mart 2023; Veysi Ezgin, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2023; Abdüssamed Yavuz, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2023; Hasan Yıldız, Kişisel Görüşme, 10 Nisan 2023.

²⁶ Ahmet Saim Kılavuz, "Bâcûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mayıs 2023).

talebelerine mütalaa/müzakere ettirirdi.

- *el-envâr li a'mâlî'l-ibrâr*: Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî (ö. 779/1377). Molla Abdüllatif, “Şâfiî fakîhi Erdebîlî'nin Şâfiî mezhebinin görüşlerini özetlediği ve Şâfiî muhitlerinde fetvaya²⁷ esas alınan eserini”²⁸ medrese geleneğine göre sıra kitaplarını bitirmiş veya bitirmek üzere olan ileri seviyedeki talebelerine okuturdu. Molla Abdüllatif, bu eseri özellikle fetvada kaynak olarak kullanırdı.

Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî'nin fıkıh ilminin tedrisinde gözettiği ikinci hususiyeti ise onun, fıkıhın birçok meselesini tatbikî/uygulamalı olarak talebelerine öğretmeyi tercih etmesidir. Gerçekten de Molla Abdüllatif, ibadetler fıkıhı başta olmak üzere muamelat fıkıhına varıncaya kadar ihtiyaç duyulan konuların çoğunu uygulamalı bir şekilde talebelerine öğretirdi. Meselâ o; namaz bahsinde husûf-kusuf /ay-güneş tutulması, havf/korku ve istiskâ/yağmur namazları, cenaze bahsinde cenazenin yıkanması-kefenlenmesi, hac bahsinde tavafın ve sa'yin yapılması, bey' bahsinde dâin/alacaklı-medîn/borçlu arasındaki hak ve mükellefiyet ilişkisi gibi birçok konuyu ihtiyaca göre bir/iki veya daha fazla talebesini ya da yastık kullanarak talebelerine uygulamalı öğretirdi. Dönemin diğer medreselerinde hemen hemen hiç bulunmayan uygulamalı fıkıh öğretimi şüphesiz Molla Abdüllatif'in iki önemli vasfını göstermektedir. İlki, Molla Abdüllatif; din öğretiminde bilgiyi sadece aktarma, düz anlatım, ezbercilik gibi geleneksel anlayışta hâkim olan yöntemin dışına çıkarak görsel uyarıcıları dikkate alan etkin bir öğretme yöntemini tercih etmiştir. Nitekim modern dönemde yapılan birçok bilimsel araştırmada da görsel uyarıcıların dikkate alınarak gerçekleştirildiği bir din öğretiminde bilginin daha kalıcı hale geldiği tespit edilmiştir. Konfüçyüs'e (ö. Milâttan önce 479) nispet edilen “bir resim bin kelime değerindedir”²⁹ şeklindeki ifade tam da bu hususu vurgulamaktadır. Toplumda ehliyet ve özgüvene sahip şekilde dinî görevleri ifâ eden Molla Abdüllatif'in talebeleri, halkta teveccühe mazhar olan bu hususiyetlerinin, hocalarının uygulamalı bir şekilde fıkıhı tedris etmesine borçlu olduklarını hep dile getirmişlerdir.³⁰ Diğeri de Molla Abdüllatif, genelde tüm şer'î ilimlerin özelde de fıkıh ilminin öğretimi için ciddi bir çaba ve emek ortaya koymuştur. Fıkıh ilminin meselelerini metinsel olarak okuyup muhtevasını sözel olarak sunmayla yetinme rahatlığı varken onun ciddi bir çaba koyarak fıkıhı uygulamalı bir şekilde öğretmesi, samimiyetini ve kaliteli âlim/fakih yetiştirme gayesi içinde olduğunu göstermektedir.

3. 2. Fetva Verme Metodu

Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî, özellikle fıkıh/fıkıh usûlü ilimlerinde otorite bir âlim olarak kabul edilirdi. Bölge âlimleri içinde ve halk nezdinde fetvasına tereddüt edilmeden itimat edilen Molla Abdüllatif, bu vasfa sadece Müslümanlar arasında değil, bilakis bölgede yaşayan Ezidîler gibi gayri müslim tebaa arasında da sahipti. Çünkü Müslümanlar gibi Ezidîler de tartışmalı ve çözülmesi zor birçok meselelerini ona götürürlerdi ve onun verdiği fetvaya/hükme razı olurlardı. Elbette ki Molla Abdüllatif'in böyle bir vasfa ve payeye ulaşmasının temelinde hem derinlemesine sahip olduğu fıkıh ilmi hem de fetvada takip ettiği yöntem etkili olmuştur. Zira o, kendisine arz edilen

²⁷ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî, *el-Envâr li a'mâlî'l-ibrâr* (Suudi Arabistan: Dâru'd-Diyâ'/Dâru'l-Minhâc, 1427/2006).

²⁸ Saffet Köse, “Erdebîlî, Yûsuf b. İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mayıs 2023).

²⁹ Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1989), 93.

³⁰ Abdüssamed Yavuz, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2023; Ramazan Polat, Kişisel Görüşme, 01 Mayıs 2023; Seyfettin Mertçe, Kişisel Görüşme, 01 Mayıs 2023.

meseleyle ilgili tarafları, şahitleri dinlemeden, verileri toplamadan, aslı kaynaklara başvurmadan, analiz etmeden, tabir-i caizse kılı kırk yarmadan fetva vermezdi.³¹ Molla Abdüllatif'in fetva verme metodunu birkaç noktada ele almamız gerekir. Zira o, şer'î meselelerde müstefînin kim olduğu/hangi profilde olduğu ve fetva konusunun ne olduğu gibi hususları belirleyerek fetva verirdi:

Birinci olarak, fetva talebinde bulunan kişi eğer bir âlim ise Molla Abdüllatif, söz konusu meseleye iyi bir şekilde muttali olsa bile direkt fetva vermezdi, konuyu fikhî kaynaklarından tekrar tetkik edip nihai kanaate ulaştıktan sonra delilleriyle birlikte cevap verirdi.³² Onun bu yöntemini kendi dönemindeki âlimlerden birisinin, yemin ederek karısını boşamaya çalışan erkeğin boşamasının ve yemininin hükmünü sormasına cevap olarak yazdığı fetva mektubunda da görmek mümkündür. Molla Abdüllatif, bu cevabî mektubunda meseleyi dakik bir şekilde tahkik ettikten sonra hüküm/fetva verdiğini belirtmektedir. Yani "bu meselenin hükmü şudur" şeklinde değil, "bu meselenin dakik bir tahkik sonucu ulaştığım hükmü şudur" demektedir.³³

İkinci olarak, fetva talebinde bulunan kişi eğer bir müteallim/talebe ise Molla Abdüllatif, yine direkt fetva vermezdi. Bu profildeki müstefîyi/talebeyi fikhî kitaplarında ilgili meseleyi araştırıp bulmaya teşvik ederdi, hatta zorunlu tutardı. Molla Abdüllatif, söz konusu mesele talebeleri tarafından çeşitli fikhî kaynaklardan araştırılıp müzakere edildikten sonra nihaî olarak tercihini söyler ve bu yönde fetva verirdi. Onun, bu şekilde hareket etmesinin, talebeyi hazır fetvaya konmaya değil, fetvayı bulup ortaya çıkarmaya alıştırmaya gayesine matuf olduğu bilinmektedir. Zira Molla Abdüllatif, kişilik olarak ezberci değil, gayeci bir âlim profilini yetiştirme hedefi ve gayreti içinde olmuştur. Onun, özellikle belirli zamanlarda belirli fikhî meselelerin araştırılmasını ve hazırlanmasını talebelerine ödev olarak vermesi, meselâ üç aylar zaman dilimine girildiğinde tüm yönleriyle oruç konusunun araştırılmasını ve dışardan gelebilecek muhtemel sorulara hazırlıklı olunmasını talebelerinden istemesi, medrese talebesi olması durumunda müstefîye fetvayı araştırma/inceleme merkezli bir yapıda el almasını zaruri gördüğünü ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak, fetva talebinde bulunan kişi eğer halktan biri/avam ise Molla Abdüllatif, derhal fetva verirdi. Bu durum, onun dinin helal ve haram çizgilerinin birbirine karışmamasına ve halkın her daim İslâm şeriatının hudutları dairesinde yaşamasına ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Nitekim Molla Abdüllatif'in bu kategorideki fetvaları sadece görev yaptığı muhitte de sınırlı değildi, onun eğip bükmeyen ilmî bir duruşa sahip olduğunu bilen her muhitteki kişiler özellikle ona gelir ve çeşitli meselelerde onun fetvasına başvururlardı.

Dördüncü olarak, fetva konusu eğer birden fazla kişiyi alakadar eden problemlili bir mesele ise Molla Abdüllatif, bu hususta genelde iki yoldan birisini izlerdi: Bazen nizaa

³¹ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 15 Ocak 2023; Abdurrahim Cengiz, Kişisel Görüşme 19 Ocak 2023; Yusuf Çalıskan, Kişisel Görüşme, 25 Mart 2023; Seyda Molla Abdüllatif'in fetva vermede işi sıkıca tutan bu tavrı, "hakiki bir nazar/araştırma ve fikir/tetkik etme olmadan fetva vermenin tesâhül/kolaylık sayıldığını, tesâhülün ise fetvada haram kıldığını" söyleyen İmâm Nevevî'nin (ö. 676/1277) tespitleriyle tamamen örtüşmektedir. bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müstefî* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 37.

³² Seyda Molla Abdüllatif'in fetvadaki bu tavrı ise "bir 'âmî'ye fetva verildiğinde delilin zikredilmesine gerek yoktur, bir fakih'e fetva verildiğinde ise delil zikredilmelidir." diyen Hanefî hukukçusu Saymerî'nin (ö. 436/1045) görüşüyle örtüşmektedir. bk. Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müstefî*, 64.

³³ Molla Abdüllatif'in detaylarına fetva örnekleri kısmında değindiğimiz orijinal el yazısından müteşekkil bu mektubuna ekler kısmında (Ek-2) yer verilmiştir.

sebebiyet veren meseleyi etraflıca araştırıp her iki tarafı tüm delilleriyle dinledikten sonra meseleye dair hükmünü açıklardı, bazen de nizaa sebebiyet veren meseleyi etraflıca araştırıp her iki tarafı tüm delilleriyle dinledikten sonra meseleye dair bir fetva vermezdi, söz konusu nizaâ meseleyi bölgedeki başka bir âlime havale ederdi. Molla Abdülatif'in, hüküm vermesi için kendi köylüleri tarafından kendisine arz edilen arazi sorunları gibi ağır nizalı meselelerin çözümünde genelde ikinci yolu tercih ettiğini söylemek mümkündür. Öyle ki o, bu tür meselelerde sadece çekişmeli tarafları başka bir âlime sevk etmekle yetinmez, bizatihi onlarla beraber oraya gidip gerektiğinde meseleyi söz konusu âlime arz ederdi, sonra da tarafsız olarak bir köşeye çekilip meselenin havale edildiği âlimin meseleye dair fetvasını beklerdi.³⁴ Molla Abdülatif'in kendi köylülerinin nizaa düştüğü arazi sorunları gibi ağır nizalı meselelerinin hükmünü bölgedeki diğer âlimlere havale etmesi, onun hukuktaki kudretli ve bağımsız duruşuyla ancak açıklanabilir. Şöyle ki; çözüme kavuşturması için hükmüne başvurulmuş Molla Abdülatif, söz konusu arazi meselesi ne kadar karmaşık olsa da onu halledip şer'î çerçevede çözüme kavuşturma kudretine sahipti; ancak o, köylülerinin böyle ağır bir meselede şeriatın hükmünü itminan içinde kabul etmelerini temin etmek ve nizalı iki taraftan birisinin kendisiyle ilgili olarak tarafgirlik şüphesi içine girmelerini önlemek amacıyla bu yola başvurmayı daha isabetli bulmakta idi. Bu da netice itibariyle onun, derin bir hukukî gayeye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıda Molla Abdülatif'in verdiği bazı fetvalarını takdim ederek bu bölümü tamamlayacağız:

- Seyda Molla Abdülatif, bir kısmı gayr'ı-meşru ticarî aktiflerden (içki, kumar, faiz gibi) elde edilen vergilerden oluştuğu için devletten alınan maaşın helal değil, haram olduğu görüşünün ulemâ arasında baskın olduğu bir dönemde aksi yönde fetva vermiştir. Molla Abdülatif, bu meselede; *"bu konudaki hükmün haram, mekruh veya mübah olmasının ölçüsü; sultanın malında galebenin/çokluğun hangi tarafta (helalde mi haramda mı) olduğunun belirlenmesidir. Maldaki haramlık arttıkça, mekruhluk artar, helallik arttıkça mekruhluk azalır."*³⁵ şeklinde fetva veren bir kısım fukahânın görüşünü dikkate almakla birlikte, bu konuda fetvaya esas olan görüşün, *"beytülmâlde olan malın çoğu haram olsa bile o maldan hak ettiğini sultandan almak haram değildir, sadece mekruhtur. Şâfi mezhebinde meşhur olan görüş budur."*³⁶ şeklinde hüküm veren fukahânın görüşünü benimsemiştir. Hz. Ali'ye (r.a.) nispet edilen, *"habis (pis) ve tayyip (temiz) tüm mallar 'beytülmâlde dahil olur"*³⁷ şeklindeki söz de *"bir şeyde haram edici delil tam olarak bilinmezse o şeyde asıl olan ibahadır"*³⁸ şeklindeki fikhî küllî kaide de son görüşü takviye etmektedir. Molla Abdülatif'in, dönemdeki ilim ehli arasında tartışmalı bir konu olan devletten maaş alma meselesinde maaş almanın caiz olduğu görüşünü tercih edip savunması, onun umûmü'l-belvâ seviyesine ulaşmış toplumsal meselelerde fıkhîtaki geniş görüşü esas aldığı, bu da netice itibariyle onun ileri görüşlü olduğunu ve ihtiyacın/zaruretin ortaya çıkardığı bazı meselelerde realist bir fikhî kişiliğe

³⁴ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 15 Ocak 2023; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme 19 Ocak 2023; Veysi Ezgin, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2023; Seyfullah Karahan, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2023; Abdüssamed Yavuz, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2023; Seyfettin Mertçe, Kişisel Görüşme, 01 Mayıs 2023; Ahmet Şevki Tannıkulu, Kişisel Görüşme, 04 Mayıs 2023.

³⁵ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm, *Kavâidu'l-ahkâm fi mesâil'l-enâm* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1414/1991), 84-85.

³⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbinî, *Müğni'l-muhtâc ilâ marifeti elfâzi'l-Minhâc* (b.y. Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/401; 6/157.

³⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Müflih el-Makdisî, *Kitâbü'l-furû'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003), 4/394.

³⁸ Bürhânüddîn ebü'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhî'n-Nu'mânî* (Lübnan: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1424/2004), 5/368.

sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

• Seyda Molla Abdüllatif'in, yemin ederek karısını boşayan kocanın yemininin ve boşamasının geçerli olup olmadığı konusunda bölgedeki bir âlimin (Molla Abdullah el-Koğî) kendisine yönelttiği soruya cevap olarak yazdığı fetva mektubu aynen şu şekildedir: “Akıl sahiplerinin nazarlarına malum olsun ki ben bu konuyu tahkik ettim. Ramazan ile karısı arasında geçen husumeti tetkik ettim, ancak bu husumette tefriki/ikisinin birbirinden ayrılmasını gerektirecek bir şey bulamadım. Zira Ramazan yemin-i lağv ile yemin etmiştir. Netice itibariyle karısını boşamamıştır. Çünkü o, şer’î bir yeminle değil, lağv/hükümsüz bir yeminle yemin etmiştir. İşte dağmık fikrim ve aciz bakışım bu konuya böyle muttali olmuştur.” Molla Abdüllatif'in yazdığı bu fetva mektubunu şu cümlelerle bitirmesi de ruhunun kemalini, kişiliğinin tevazusunu ve vefasının derinliğini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir: “Günahkâr Abdüllatif ki korunan Şemâmî’de ikamet etmektedir. Mahlukatın Rabbi, Şemâmî’yi korusun!”³⁹ Fıkıh kaynaklarında iyice tetkik edildiğinde görülecektir ki Seyda Molla Abdüllatif'in bu meseledeki fetvası, çoğunluğu oluşturan fakihlerin görüşüne uymamaktadır. Zira Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri başta olmak üzere cumhura göre yemin-i lağv bile olsa talâka bağlanan yeminle boşama gerçekleşir.⁴⁰ Tespitimize göre talâka bağlanan yeminlerin geçersiz olduğu görüşü Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi azınlıkta kalan bir kısım âlim tarafından savunulmuştur.⁴¹ Molla Abdüllatif'in bu meselede çoğunluğun değil, azınlığın görüşüne göre fetva vermesi tamamen meselenin mahiyetiyle açıklanabilir: Molla Abdüllatif, İslâm'ın evlilik gibi çok ehemmiyet verdiği bir müessesenin yıkılmaktan kurtarılması için talâka bağlanan yemini geçersiz kabul ederek boşamanın gerçekleşmediğine hükmetmiştir. Bu durum nihai olarak onun, makâsîd merkezli bir fikhî kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

4. Tesirleri

4. 1. İslâm Şeriatının Yaşanmasında Müstakim Bir Kimlik

Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî'nin bir asra yaklaşan ömrü boyunca üzerinde her daim hassasiyetle durduğu ana ilke, Müslümanın İslâm şeriatının istikameti dairesinde kalıp ondan uzaklaşmama başarısını ortaya koymasıdır. Onun, yarım asrı geçen tedris faaliyetinin tüm süreçlerinde gözettiği temel hususun bu noktada yoğunlaştığını söylemek pekâlâ mümkündür. Molla Abdüllatif için avamın gaflet kıyısından alınıp İslâmî bir bilinç kuşanması hedef olduğu gibi havas olan ehl-i ilmin her türlü aşırılıktan uzak durup itidali kuşanması da aynı şekilde hedeftir. Bu gayelere matuf olarak Molla Abdüllatif, ömrü boyunca ihsan, ittikâ ve ihlas çerçevesi bir model ortaya koymuş ve bu hususta her kesimden insanı etkileyerek onlara rol model olmuştur. Şüphesiz onun, ilim-amel bütünlüğü üstüne kurulu bir hayata, olduğu gibi görünen ve görüldüğü gibi olan bir ruha, önce ilim sonra fikir diyen bir ufka, siyasetten uzak duran bir bakışa ve insana insan olması hasebiyle kıymet veren bir fazilete sahip olması gibi öne çıkan karakterleri

³⁹ Bk. Ekler kısmında Ek-2.

⁴⁰ Abdülğani b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb* (Lübnan: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1431), 4/3; Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd Sahnûn, *el-Müdevene* (b.y. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/578; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebir* (Beirut. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 15/289; Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin el-Hırakî, *Muhtasarü'l-Hırakî* (b.y. Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 1413/1993), 149.

⁴¹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Medine: 1425/2004), 33/126-128; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *i'lâmü'l-müvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn* (Suudi Arabistan: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1423), 3/48; 5/539.

Müslümanın müstakim kimliğinin oluşmasında dikkatlere sunduğu şahsî, ilmî ve ahlakî önemli ölçülerdir. Meselâ, Molla Abdülatif'in toplumun avam tabakasında İslâm şeriatına zıt olarak meydana gelen her türlü uygulamaya tavizsiz karşı çıkışını; aynı şekilde onun, toplumun havas tabakası olan ehl-i ilme sirayet eden ilimsiz, gayesiz, hikmetsiz ve itidalden uzak her türlü fikriyata karşı çıkışını Müslümanın istikamet kimliğinin inşası hususunda önemli örnekler olarak sunmak mümkündür.⁴²

4. 2. İlim Tedrisinde Sevgiye Dayalı Disiplini Esas Alan Bir Kimlik

Seyda Molla Abdülatif eş-Şemâmî'yi tanıyan herkes bilir ki onun tedris faaliyetinde esas kabul ettiği hususların başında disiplin gelmektedir. Molla Abdülatif; medresesinde okuyan talebelerinin, günlük ders okuma, metin ezberleme, müzakere ve mütalaa etme faaliyetlerinden tutun da onların; yemek yeme, namaz kılma, dinlenme, yatma, tatil yapma gibi tüm faaliyetlerine varıncaya kadar her bir iş için belirlenen zaman dilimlerine riayet etmelerini zorunlu tutardı. Şüphesiz ki onun Şemâmî medresesinde kurduğu bu disipline rağmen talebelerinin ondan vazgeçmemelerinin ve onu terk etmemelerinin temelinde tesis ettiği disiplinin sevgiye dayalı bir temele dayanması hakikati yatmaktadır. Bu, şu anlama gelmektedir: Molla Abdülatif, medresesine kabul ettiği her bir öğrencisini kısa bir zaman diliminde tüm yönleriyle tanırdı ve bu tanımayla bağlı olarak her bir öğrencisiyle özel olarak ilgilenirdi, her birinin gayesini, arzusunu, davranışsal özelliklerini dikkate alırdı ve nasıl muamele edilmesi gerekiyorsa onlara öyle muamele ederdi. Molla Abdülatif, yeri geldiğinde talebelerinin ailelerini ziyaret ederek ve onları medreseye davet edip orada misafir ederek onların dolaylı bir şekilde çocuklarının tedris faaliyetine katılımını sağlardı. Yine o, yeri geldiğinde talebelerine latifeler yaparak onları hoşnut ederdi, belirli konularda onlarla istişareler yaparak onlara kıymet verdiğini gösterirdi, iki dostun birbiriyle hoş sohbet etmesi gibi talebeleriyle hoş sohbet ederek onları rahatlatırdı, aynı sofrada onlarla beraber yemek yerdi, medreseye bağışlanan bir yiyeceğin talebe sayısına pay edilip daha sonra kura çekimi sonucu dağıtılmasında o da seydalık vasfını bir kenara bırakıp talebelerinden kendisini sıradan bir fert gibi kuraya dahil etmelerini isterdi. Örnek mahiyetinde zikrettiğimiz tüm bu hususlar göstermektedir ki Molla Abdülatif'in Şemâmî medresesinde kurduğu disiplinin temelinde onun, talebelerine karşı beslediği ciddi sevgisi ve ilgisi yatmaktadır. Dolayısıyla onun disiplini, katı ve kuralcı olmaktan ziyade sevgiye, ilgiye, şefkate ve gayeye dayalı bir disiplindir. Şüphesiz disiplinde bu kuşatıcı ölçüyü yakalamak çok zordur. Zira bu husus kişinin kendisini tanıması, kendisinin dışındakini tanıması ve daha sonra da bu iki tanımayı bütünleştirip bir potada mezcetmesi gibi letafet ve feraset gerektiren ince bir husustur. Molla Abdülatif, bu ölçüyü yakalamış ve elli dört yıllık tedris faaliyetinde başarılı bir şekilde uygulayarak yüzlerce talebe yetiştirmeye muvaffak olmuştur. Zaten Molla Abdülatif'in muasırı olan bazı âlimler onun, bir bakışıyla insanı tanımada mahir olduğunu ve bir başkanın devletini, bir komutanın ordusunu yönettiği gibi onun da kendi muhitini yönettiğini ve bunu başarılı bir şekilde gerçekleştirdiğini defalarca ifade etmişlerdir.⁴³

⁴² İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 15 Ocak 2023; Abdurrahim Cengiz, Kişisel Görüşme, 17 Ocak 2023; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme 19 Ocak 2023; Ramazan Cengiz, Kişisel Görüşme, 29 Mart 2023; Ahmet Şevki Tanrıkulu, Kişisel Görüşme, 04 Mayıs 2023.

⁴³ İhsan Cengiz, Kişisel Görüşme, 15 Ocak 2023; Abdurrahim Cengiz, Kişisel Görüşme, 17 Ocak 2023; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme 19 Ocak 2023; Ramazan Cengiz, Kişisel Görüşme, 29 Mart 2023; Ramazan Polat, Kişisel Görüşme, 01 Mayıs 2023; Yusuf Çalışkan, Kişisel Görüşme, 25 Mart 2023; Seyfullah Karahan, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2023.

4. 3. Fetvada Adaletine Gayri Müslimin Bile İtimat Ettiği Bir Kimlik

Hukukun temel gayesi olan adalet, kimden ve nereden gelirse gelsin şüphesiz ki geldiği yeri ve kişiyi değerli kılar. Bu kuralın en iyi örneklerinden birisi de Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî'dir. Görev yaptığı Diyarbakır ili başta olmak üzere çevre illerin bile çeşitli meselelerde fetvasına/hükmüne başvurdukları Molla Abdüllatif, halk arasında adaletiyle meşhur olmuştu. Öyle ki kadâda/hükümde ona başvuranlar sadece Müslümanlar değildi. Dönemin Bahçecik, Yasince köyleri gibi çoğunluğunu Ezidî tebaanın oluşturduğu gayri müslimler de Molla Abdüllatif'i hükümde kendilerine merci kabul ederlerdi. Müslümanlarla nizaa düştükleri birçok meselede özellikle onun hakimliğini tercih eden Ezidîler şöyle derlerdi: *"Ey Müslümanlar, biz hüküm için sizinle birlikte Muhammed'in Şeriatına geliriz, eğer hâkim Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî olur ise!"* Dönemin Yasince köyü Ezidîlerinin reisi olan Brahim'in Molla Abdüllatif'e özel sevgisinin ve ilgisinin olduğu, onu çeşitli zamanlarda ziyaret ettiği, bazı meselelerde onun hükmüne başvurduğu, kansere yakalanmış kızı için ondan dua/muska rica ettiği, Molla Abdüllatif'in ise latif bir şekilde ve ince bir dille, Brahim'i İslâm dinine girmeye davet ettiği bize sağlam bir şekilde gelen rivayetler arasındadır.⁴⁴ Tarihî bu vakıalar bize Seyda Molla Abdüllatif'in sadece Müslümanlar üzerinde değil, gayri müslimler üzerinde bile tesirinin olduğunu ortaya koymaktadır.

4. 4. Her Sahada Güzel Ahlakı Temsil Eden Bir Kimlik

Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî'nin her sahada ortaya koyduğu ahlakî duruşu iyice tetkik edildiğinde bunların tümünün Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ahlakî duruşuna benzediği görülür. Muhatap olduğu insanların kavrama seviyelerini, ihtiyaçlarını, taleplerini, beklentilerini esas alarak ve samimi olarak bunları karşılamaya çalışan Molla Abdüllatif, bu özelliğiyle tüm yaş gruplarının sevgisine ve saygısına mazhar olmuştu. Bu hususta onun latif/güzel ahlakını gösteren bazı örnekleri sunmakla iktifa edeceğiz: Ailesi, çocukları, akrabaları, talebeleri başta olmak üzere tüm insanlara karşı daima şefkat, merhamet ve sevgi hali içinde olması Molla Abdüllatif'in latif kimliğini göstermektedir. İlmin Allah Teâlâ'nın en büyük nimetlerinden birisi olduğunu söyleyip kendisinden yaşça küçük olsa bile âlim kimselere son derece hürmet etmesi, cahil kimseleri ise hor görmeyip onlara sevgiyle yaklaşması ve gücü nispetinde onların her türlü ihtiyaçlarını karşılamaya çalışması onun insan sevgisiyle dolu bir kalbe sahip olduğunu göstermektedir. Her senenin Ramazan ve Kurban bayramlarında kendi ev halkına büyük kazanlarda yemekler pişirterek ve evinin büyük avlusunda sofralar kurdurarak kendisini ziyarete gelen erkek, kadın, çocuk tüm köylülerine yemek ikram etmesi, çeşitli vesilelerle kendisini dışardan ziyaret eden misafirleri için ya kendi evinde veya medresesinde sürekli olarak yemek hazırlatması, akraba-yabancı fark etmeksizin kendisini ziyarete gelen misafirlerini uğurlarken onlar için vasıta temin etmesi ve onların yol paralarını vermesi, vazife yaptığı Şemâmî köyünde kimi kimsesi olmayan Abdurrahman-ı Pirê ismindeki fakirin yemeğini sürekli olarak üstlenmesi onun cömert ruhunu göstermektedir. Diyarbakır âlimlerinden olan Şeyh Güzel'i ziyaret ettiğinde onun dükkanındaki çürümeye yüz tutmuş sebzeleri-meyveleri özellikle seçip satın alması, hanımı Fahriye'nin yakın akrabalarından a'mâ, fakir ve sâlih bir zat olan Ğâlo Ali'nin maddi ihtiyaçlarını karşıladığında veya ona sadaka verdiğinde hiç konuşmaması ve kendini tanıtmaması, küçük çocukları/torunları kendi aralarında oyunlar

⁴⁴ Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme 19 Ocak 2023; Yusuf Çalışkan, Kişisel Görüşme, 25 Mart 2023.

oynadıklarında ve çamurdan/tahtadan evler yaptıklarında onlara misafirliğe geldiğini söyleyip bir süre onları neşelendirip eğlendirmesi, küçük çocuklarını-torunlarını dizlerinde oturtup onlara güzel lakaplar/isimler takması ve kasideler söylemesi onun âlicenap kişiliğini göstermektedir.⁴⁵ Onun hayatından sunduğumuz tüm bu kesitlerin bize söylediği bir hakikat vardır: “Seyda Molla Abdülatif eş-Şemâmî, karşılaştığı her kalbe dokunmuştur ve onda sevgiden bir iz bırakmıştır.”

Sonuç

1. Seyda Molla Abdülatif eş-Şemâmî, döneminin ilimde otorite birçok üstadın yanında tahsilini tamamladıktan sonra Diyarbakır ili Sur ilçesine bağlı Şemâmî köyünde kurduğu ve tam 54 yıl kesintisiz bir şekilde, kendine özgü bir usulle müderrislik yaptığı medresede ulûm-u İslâmîyye ile mücehhez ve edepleriyle maruf yüzlerce İslâm âlimi yetiştirmiştir. Samimiyet, istikrar, sevgi, ilgi, disiplin gibi ilkeleri başarılı bir şekilde uygulayan Molla Abdülatif'in ismi böylece şark bölgesindeki medrese geleneği içinde markalaşmıştır.

2. Başta fıkıh/fıkıh usûlü olmak üzere sarf, nahiv, mantık, belagat, kelam, tefsir, hadis, tasavvuf, edebiyat, şiir gibi birçok ilimde üstad olan Molla Abdülatif, Şark medrese geleneğinde özellikle sarf, nahiv ve fıkıh/fıkıh usûlü sahalarında doruğa ulaşmıştır. Birinci olarak, “Sarfê-Şemâmî” ismiyle müsemma kendine has bir tekniğe sahip şifahî bir esere imza atan Molla Abdülatif, tedriste şifahî bir yöntemin kurgulandığı bu eserinde talebelerine sadece sarf ilmini değil, bilakis sarf ilminin felsefesini de öğretmeyi amaçlamıştır. İkinci olarak fıkıh tedrisinde ve kadâda/fetvada kendine has bir metodoloji oluşturan Molla Abdülatif, şark medrese geleneğinde dönemin ulemâsınca fıkhîta mu'temedu bih/otorite kabul edilmiştir. Öyle ki o, fetvada sadece Müslümanların değil, bölgedeki -Ezidîler gibi- gayri müslim tebaanın da problemleri meselelerinde başvuru mercii olarak kabul edilmiştir.

3. Molla Abdülatif, fıkıh tedrisinde talebenin tabi olduğu fikhî mezhebini esas alma usulünü ve furû-i fikhın birçok meselesini talebelerine uygulamalı öğretme tekniğini benimseyerek, ayrıca hangi türden olursa olsun kendisine arz edilen meseleyle ilgili ciddi bir tahkik ve tetkik yapmadan ve müsteftinin profilini dikkate almadan fetva vermeme usulünü benimseyerek disiplinli ve sağlam bir fikhî kişilik ortaya koymuştur. Yine o, medresesinde Türkiye'nin her yerinden gelen ilim taliplerine kucak açarak ve medrese müfredatındaki fıkıh eğitimini buna göre tertip ederek mezhep taassubundan uzak bir ilim müktesebatı ve geniş ufuklu bir ilmî kişilik ortaya koymuştur.

4. Şemâmî medresesindeki talebelerine hem Hanefî hem Şâfiî fikhındaki klasik metinleri okutarak onlarda aslı kaynaklara dayalı sağlam bir fikhî zemin inşa eden Molla Abdülatif, şer'î meselelerin öğretiminde bilgiyi sadece aktarım, düz anlatım, ezbercilik gibi geleneksel anlayışta hâkim olan yöntemlerin dışına çıkarak, yani görsel uyarıcıları dikkate alan etkin bir öğretme yöntemini tercih ederek fıkıh tedrisinde farklı bir fikhî kişilik ortaya koymuştur. Onun; müsteftî âlim kişi olduğunda fetvayı delilli olarak vermesi, müsteftî müteallim/talebe kişi olduğunda fetvayı direkt vermeyip onu ilgili meseleyi araştırmaya sevk etmesi ve müsteftî halktan kişi olduğunda ise halkın her daim İslâm şeriatının hudutları dairesinde yaşamasını temin için fetvayı geciktirmeden derhal vermesi fetva usulü açısından uyguladığı önemli yöntemler olarak tespit edilmiştir.

⁴⁵ Fahriye Cengiz, Kişisel Görüşme, 21 Temmuz 2022; Naime Cengiz, Kişisel Görüşme, 23 Temmuz 2022; Abdullah Cengiz, Kişisel Görüşme, 21 Eylül 2022.

5. Molla Abdüllatif'in dinî-hukukî hükmünü açıkladığı meselelerde şer'î nasslara sıkı sıkıya bağlı olduğu, ancak bunu fazla katılığa veya fazla yumuşaklığa düşmekten kendini koruyarak icra ettiği, dolayısıyla ihtiyacın/zaruretin doğurduğu meselelerde realist, ileri görüşlü, orta yol ve makâsîd merkezli bir fikhî kişilik ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Atlı, Yunus. *Molla Abdüllatif Şemami'nin Hayatı ve Sarf İlmindeki Yeri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Erdebîlî, Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm. *el-Envâr li a'mâli'l-ebâr*. Suudi Arabistan: Dâru'd-Diyâ'/Dâru'l-Minhâc, 1427/2006.

Hırakî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh. *Muhtasarü'l-Hırakî*. b.y. Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 1413/1993.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Ravdatu't-tâlibîn ve 'umdetu's-sâlikîn*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Hadîse, ts.

İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz. *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâli'l-enâm*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyyâtî'l-Ezheriyye, 1414/1991.

İbn Mâze, Bürhânüddîn ebü'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*. Lübnan: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1424/2004.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *i'lâmü'l-müvakkî'in 'an rabbi'l-âlenîn*. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. Medine: 1425/2004.

Kazan, Faruk. "Seyda Molla Abdüllatif Şemâmî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği". *Kadim Akademi SBD* 2/1 (2018), 12-38. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/486126>

Kılavuz, Ahmet Saim. "Bâcûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bacuri>

Köse, Saffet. "Erdebîlî, Yûsuf b. İbrahim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/erdebili-yusuf-b-ibrahim>

Küçükahmet, Leyla. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1989.

Makdisî, Şemsüddîn Muhammed b. Müflih *Kitâbü'l-furû'*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvî'l-kebîr*. Beyrut. Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1419/1999.

Meydânî, Abdülğânî b. Tâlib b. Hammâde. *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*. Lübnan: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1431.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1408/1988.

Özel, Ahmet. "İbn Âbidîn. Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abidin-muhammed-emin>

Özervarlı, M. Sait. "Hânî, Şehy Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hani-seyh-ahmed>

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvene*. b.y. Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Müğnî'l-muhtâc ilâ marifeti elfâzi'l-*

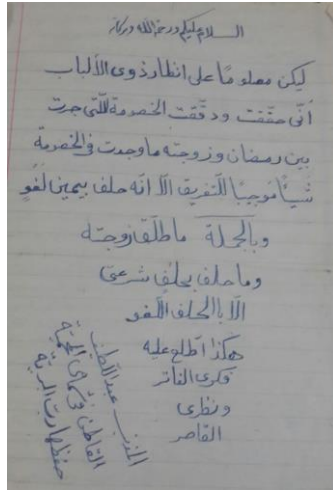
Minhâc. b.y. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.

Zemâkî, Salâhuddîn. *'Avnu'l-Etfâl Şerhu Lâmiyeti İbni'l-Verdî*. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2006.

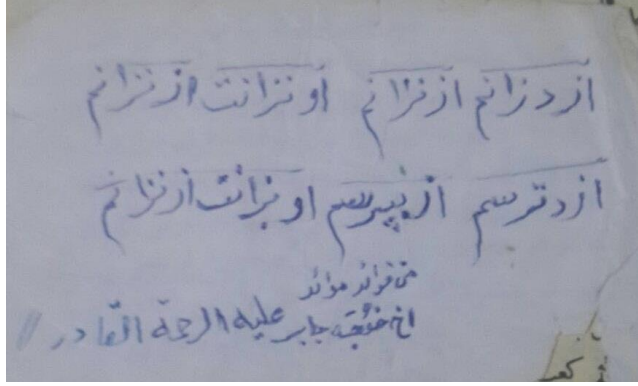
Ekler

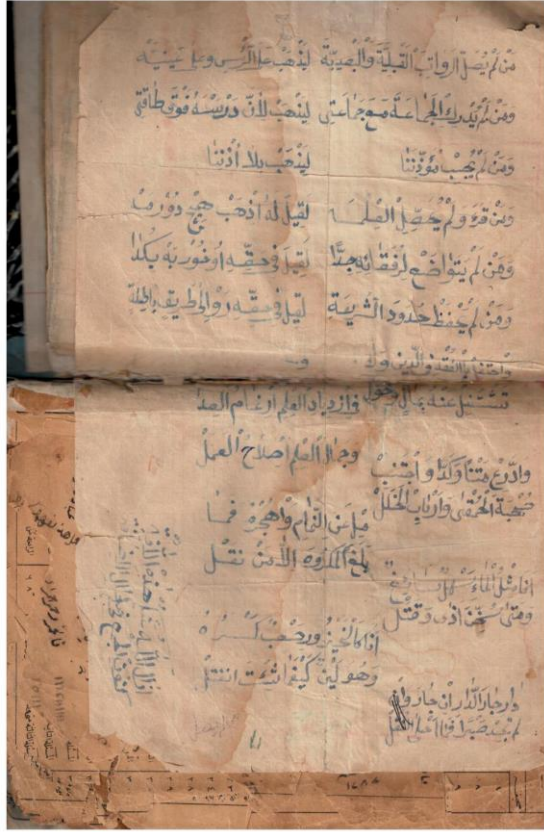
Ek-1: Seyda Molla Abdüllatif eş-Şemâmî

Ek-2: Seyda Molla Abdüllatif'in Yazılı Olarak Verdiği Bir Fetvası

Ek-3: Seyda Molla Abdüllatif'in Yazdığı Bir Şiiri

Ek-4: Seyda Molla Abdüllatif'in Şemâmî Medresesindeki Talebelerine Uyulmasını Zaruri Tuttuğu Kaideler Manzumesi (Bir kısmı Seyda Molla Abdüllatif'in şiirlerinden, bir kısmı ise İbnü'l-Verdî'nin Lâmiyye'sinde geçen şiirlerinden oluşmaktadır.)

Ek-5: Seyda Molla Abdüllatif'in Şemâmî'deki Medresesinin Avlusunda Bulunan Köy Camii

Ek-6: Seyda Molla Abdüllatif'in Markadı, Şemâmî/Diyarbakır